

JOSIP HRGOVIĆ, DARKO POLŠEK (ur.)

Evolucija društvenosti

Naklada Jesenski i Turk

Zagreb 2004 | 494 stranice

ALEKSEJ KIŠJUHAS

207

PRIKAZI I RECENZIJE

DISKREPANCIJA

SIJEČANJ 2007.

SVEZAK 8 | 12 BROJ

»Sada dobivate mnogo jasniju sliku, ne onoga kako bi trebalo biti, nego kako jest.«
[Robert L. Trivers, str. 486]

Zbornik radova »Evolucija društvenosti« koji su priredili Josip Hrgović i Darko Polšek - pored prevoda izvanredno značajnih radova - nudi uspešnu demonstraciju mogućnosti inkorporacije evolucione i (socio)biološke paradigme u teme od tradicionalno društvenonaučnog interesa.

U radu koji otvara zbornik, »Sociobiologija kao deskriptivna i normativna znanost« Darka Polšeka nastoji se upoznati naučnu javnost sa sociobiološkom paradigmom u ključu sociologije nauke/znanja. Nudi se analiza puta koji je ova disciplina prošla do današnjeg statusa kunovske »normalne« nauke i utemeljenja (kao) paradigme. Autor analizira i naučnost sociobiologije prema poperovskim kriterijumima, te nauku sociobiologije (i njene derivate i/ili blizance različitog imena) predstavlja prvenstveno kao normativni model (a ne empirijsku teoriju) i gotovo veberijanski idealni tip. Polšek, dakle, nudi inspirativno alternativno »čitanje« sociobiologije: ona je poput specijalnog slučaja teorije igara ili logike same, pošto ova disciplina (»samo«) izračunava šta je najracionalniji ishod u biološki zadanim uslovima. Zadatak je drugih empirijskih disciplina da pojašnjavaju konkretne slučaje

Zbornik radova »Evolucija društvenosti« koji su priredili Josip Hrgović i Darko Polšek - pored prevoda izvanredno značajnih radova - nudi uspješnu demonstraciju mogućnosti inkorporacije evolucione i (socio)biološke paradigme u teme od tradicionalno društvenonaučnog interesa.

U radu koji otvara zbornik, »Sociobiologija kao deskriptivna i normativna znanost« Darka Polšeka nastoji se upoznati naučnu javnost sa sociobiološkom paradigmom u ključu sociologije nauke/znanja. Nudi se analiza puta koji je ova disciplina prošla do današnjeg statusa kunovske »normalne« nauke i utemeljenja (kao) paradigme. Autor analizira i naučnost sociobiologije prema poperovskim kriterijumima, te nauku sociobiologije (i njene derivate i/ili blizance različitog imena) predstavlja prvenstveno kao normativni model (a ne empirijsku teoriju) i gotovo veberijanski idealni tip. Polšek, dakle, nudi inspirativno alternativno »čitanje« sociobiologije: ona je poput specijalnog slučaja teorije igara ili logike same, pošto ova disciplina (»samo«) izračunava šta je najracionalniji ishod u biološki zadanim uslovima. Zadatak je drugih empirijskih disciplina da pojašnjavaju konkretne slučaje koji odgovaraju ili odstupaju od ovih idealnih modela. Na ovako postavljenoj vizuri temelji se i naučnost sociobiologije – na utvrđivanju »modelskih« kauzalnosti. Deo Polšekovog rada od posebnog značaja za sociologiju ovih prostora, jeste njegov prikaz tzv. »integrisanog kauzalnog modela« (IKM) J. Toobyja i L. Kosmides kao alternative dosadašnjem sveprisutnom »standardnom modelu društvenih nauka«. IKM predstavlja (novi) programski okvir saradnje i naučnog povezivanja društvenih nauka sa naukama uopšte, utemeljen na fundamentalnim saznanjima do kojih su o društvu i društvenosti došle prvenstveno prirodne nauke.

Sledeći tekst, »Kako i zašto životinje žive u skupinama?«

Zorana Tadića odlična je ilustracija primene naturalističke i redukcioniističke metodologije na temu od fundamentalnog sociološkog interesovanja: društvenosti same. Iako ljudska vrsta nije neposredno pomenuta, objašnjenje života u grupi na osnovu činilaca kao što su količina hrane i nivo predacije standardnim se sociolozima može učiniti kao banalno i jeretičko. Istovremeno, snažan je utisak kako, u poređenju sa jednostavnošću ponuđene teorije i iscrpnošću empirijskog sadržaja, većina standardno-sociološke građe na ovu temu zapravo (p)ostaje naivna i u rangu maštovite esejistike.

Rad »Darvinističke dileme« Fransa De Waala, jednog od vodećih svetskih primatologa, bazira se na dilemi između sebičnosti i altruizma – samog temelja potonjeg evolucionog interesovanja za društveno(st). Sjajnim stilom, autor programski predstavlja naturalističke teorije o altruizmu i konsekventnu »biologizaciju morala«. Fokus na ovoj temi od posebnog je značaja pošto se zaključci proizašli iz teorije evolucije nekritički i gotovo neznačajki još uvek neretko smatraju zaključcima koji nužno završavaju u borbi sviju protiv svih, rasizmu i, u najboljem (?) slučaju, kapitalizmu. Iscrpnim prikazom evolucionističkih teorija altruizma definitivno se pojašnjava koliko u okvirima teorije evolucije ima mnogo prostora za moral i kooperaciju.

Ovde se valja zaustaviti. U trenutku (koji je, naravno, kunovski shvaćen proces) shvatanja i naučnog argumentovanja činjenice da evolucija nije stereotipni hobsovski svet rata sviju protiv svih – otvorilo se široko i plodno polje za saradnju i preplitanje paradigmi iz prirodnih i društvenih nauka. Ako bi se zaista želeo locirati »trenutak« ovog hepeninga, onda bi za to bio najprikladniji četvrti februar 1963. godine. Ovog datuma je William D. Hamilton napisao pismo naslovljeno sa »Evolucija altruističkog

ponašanja«¹ izazivajući svojevrsnu revoluciju u evolucionom interesovanju za altruizam, saradnju i, konsekvntno, samo društvo. Posebna ironija od interesa za sociologe nauke/znanja, bila bi u tome što su, mnogo ranije, društveni teoretičari posebnog visokog interesovanja za ljudski altruizam, solidarnost i saradnju – niko drugi do anarhista Petar Kropotkin i komunista Karl Marks – zasnivali svoje solidarističke ideje upravo na teoriji evolucije. Kropotkin iscrpno pišući o tome, A Marks i poslavši prvo izdanje »Kapitala« Čarlsu Darvinu sa posvetom u kojoj mu se zahvaljuje na teorijskom uticaju.

Dakle, sledeća dva sociolozima teže čitljiva rada u zborniku predstavljaju paradigmatške »utemeljujuće teorijske blokove sociobiologije« prema rečima priređivača, odnosno one iskre koje su probudile vatru mogućnosti (prve?) stvarne naučne implementacije »prirodnog« na »društveno«. Prvi je spomenuti tekst Williama D. Hamiltona, a drugi je rad »Roditeljski ulog i spolna selekcija« Roberta L. Triversa, gotovo jednake zvezde biološke misli o ljudskom (društvenom) ponašanju². Oba (danas već klasična) teksta za temu imaju eksplikaciju mogućnosti/nužnosti inkorporiranja evolucione paradigme u analizu društvenog ponašanja. Dok Hamilton govori o mogućnosti evolucije altruizma uopšte, Triversov rad je, uvodeći značajan pojam »roditeljskog ulaganja»,

¹ Poseban kuriozitet i inspiracija potencijalnoj tešnjoj saradnji prirodnih i društvenih nauka jeste što je u ovom gotovo istorijskom radu biolog Hamilton naveo Odsek za sociologiju kao svoju matičnu instituciju. Kako nas priređivači zbornika upoznaju, ovo je, naime, bila jedina institucija spremna pružiti mu finansijsku podršku za evolucionistički napis na temu altruizma i ponašanja uopšte – jer su kanoni političke korektnosti vladali i u tadašnjoj biologiji.

² Prema rečima samog Triversa u intervjuu objavljenom u ovom zborniku, ovaj njegov rad citiran je u više od četiri hiljade naučnih radova.

fokusiran na evoluciju ponašanja dva pola prema potomstvu, jednog prema drugom i njihovog ponašanja uopšte. Iz ovog veoma uticajnog i bezmerno provokativnog rada koji nudi opšti i temeljni okvir razmatranja polne selekcije čita se (i) kako (to da) je osnovna dinamika muško-ženskih odnosa zapravo dinamika međusobne eksploatacije, nudi se objašnjenje ženskog izbora partnera, uslovljenosti različitih muškarčevih strategija i drugog. Neki od fascinantnih zaključaka proisteklih iz ove naturalističke i istinski naučne perspektive kreću se od onih prema kojima su muškarčev um i telo oblikovani prema ženskom izboru, do evolucionog objašnjenja fenomena »sponzorstva».

Sledeći rad, »Evolucijski pristup u psihologiji ličnosti» Igora Karduma demonstrira značaj teorije evolucije za psihologiju ličnosti i nudi dva primera upotrebe teorije evolucije u poljima od standardno psihološkog interesa (tzv. socioseksualnosti i psihološkog petofaktorskog modela ličnosti). Ovaj rad je značajan jer sintetički obrazlaže postulate evolucione psihologije i njene komparativne eksplanatorne prednosti (i rezultate) nad evoluciono-indiferentnim idejama o ponašanju čoveka.

Radovi koji slede predstavljaju ilustracije i naznake u kojim se sve pravcima može razvijati savremena evolucionarna paradigma i njena aplikacija na altruizam, kooperaciju i društvenost – i egzemplare kako se ona može uspešno inkorporirati u teme od interesa standardne psihologije i sociologije. Sledeća tri rada bave se provokativnim i posve zanimljivim temama poput polnih razlika, ženskih strategija u ponašanju i odabiru partnera, sklonosti seksualnoj preljubi i slično, nudeći temeljno naučne odgovore na ova pitanja – postavljana kako po univerzitetima, tako i po svakodnevlju »ženskih» časopisa. Rad Sarah B. Hrdy („Optimalan broj očeva: evolucija, demografija i povijest oblikovanja

ženskih preferencija pri izboru partnera») ispituje sklonost žena prema poliandriji i strategijama u odabiru partnera koje su puno fleksibilnije nego što to standardna teorija i antropološki zapisi (o»strastvenim« mužjacima i»stidljivim« ženkama) smatraju. Kao svojevrsna revizija i standardne sociobiologije u sociobiološkom ključu, razmatra se problematika ženske manipulacije očinstvom, skrivene ovulacije žena, postavljaju posve provokativna pitanja kada je koliki (!) broj optimalnih muškaraca za jednu ženu, istovremeno preispitujući tezu o raritetnosti poliandrije u ljudskim društvima – što sve svedoči o živosti dijaloga unutar discipline. U radu Meri Tadinac i Ivane Hromatko»Evolucijska psihologija i spolne razlike« nanovo se sintetički govori o *differentia specifica* evolucione psihologije i kritikuje standardni sociološki pogled na muško-ženske razlike, politički nekorektno (a posve naučno) iznoseći činjenice o razlikama u mozgu i zavisnosti od hormona između muškaraca i žena. Daje se i zanimljiva lista ženskih preferencija u odabiru mužjaka, što je tema i sledećeg teksta.»Što žene žele? Jedna empirijska provjera« Ivane Ivulić kao naučni/empirijski doprinos odgovoru na, između ostalog, i staru (mada simplifikovanu) dilemu»lep« versus»bogat«.

Vraćajući loptu u teren nehrvatskih autora, priređivači su predstavili radove eminentnih Stevena Pinkera, te Martina Dalyja i Margo Wilson. U tekstu»Kako radi um?» (kao problematizaciji pojedinih delova iz njegove studije identičnog naslova), Pinker se pozabavio analizom načina rada fundamentalnog»krivca« za ljudsko ponašanje – čovekovog mozga. Tri ključne ideje kada je o funkcionisanju mozga reč, veli Pinker, jesu komputacija, evolucija i specijalizacija. Tumačeći um na striktno naturalistički način – kao sastava komputacijskih organa oblikovanih procesom prirodne selekcije – Pinker briljantnim stilom odlučno

raskida sa mistifikacijama koje neretko prate analizu mišljenja, osećanja i sličnog. Ovaj sjajni kognitivni psiholog tumači niz svakodnevnih situacija»varanja» mozga (poput šminke i principa na kojima radi TV-prijemnik), i iznosi objašnjenja za mnogobrojne kognitivne iluzije, greške i neadaptivna ponašanja (nezdravu ishranu, kockanje). Posebno su inspirativni diskursi o tzv. pučkoj (intuitivnoj) fizici, biologiji i psihologiji. Mešanje ovih intuitivnih oblika mišljenja objašnjenje je mnogobrojnih svakodnevnih činjenica – od verovanja u duhove i prijemčivosti doktrina tzv.»alternativne medicine» do smeha kada se neko oklizne o koru od banane. Na kraju, Pinker tumači svojevrsnu racionalnost iracionalnosti (paradoks gde je pomanjkanje racionalnosti prednost) kod emocija i, ponajviše, romantične ljubavi. Rad M. Daly i M. Wilson („Zločin i sukob: evolucijsko-psihološka perspektiva ubojstva») bavi se problematikom (uzročnosti) nasilja i ubistva. Primenjajući evolucionu paradigmu na ovo tipično kriminološko područje (tumačeći sukob i zločin kao predvidive posledice psiholoških procesa oblikovanih prirodnom selekcijom), ovi autori takođe dolaze do standardno-zapanjujućih rezultata. Neki od zaključaka tiču se nasilja kao adaptivne prakse koja je u velikoj meri usmerena prema jedinkama sa kojima nasilnik nije genski srodnik, kao i revizije standardnih zamisli o uzrocima polne i starosne distribucije nasilja. Istovremeno, osvetljuje se značaj koji za pojavu nasilja ima socijalna sredina, ali (po prvi put?) na snažno naučno utemeljen način. Ovaj rad u sebi sadrži i veoma vrednu sintezu osnovnih postulata evolucionne psihologije, i to od strane para koji predstavlja vodeće autoritete ove oblasti. Rad predstavlja briljantnu ilustraciju na koji se način društveni naučnici mogu snažno»okoristiti» saznanjima iz prirodonaučnih disciplina u

objašnjenju fenomena koje ispravno smatraju (tradicionalno) svojim domenom.

Sledeći rad, »Emocije kao adaptacije: Pregled evolucijskih shvaćanja emocija« Igora Karduma i Asmira Gračanina sledi isti pravac – prikazana su najvažnija evolucionarna shvaćanja emocija, kao standardno psihološke analitičke kategorije. Prikazana su istraživanja facijalne ekspresije, teorija emocija R. Plutchika, ekskurs o evoluciji mozga P.D. MacLeana, kao i integrativna teorija emocija J. Toobyja i L. Kosmides o emocijama kao makromodulima evoluiranim zarad rešavanja adaptivnih problema.

Čuveni rad Petera J. Richersona i Roberta Boyda »Građeni za brzinu, ne za udobnost: darvinistička teorija i ljudska kultura« predstavlja istorijski pregled (ne)uspehli pokušaja inkorporiranja darvinizma u društvene nauke, kao i otpora ovom procesu. U ključu gotovo standardne sociologije nauke, problematizuje se uticaj (i odsustvo uticaja) darvinizma na društvene nauke. Konačno, autori demonstriraju analizu kulturne promene kao evolucionog procesa i lociraju ljudsku jedinstvenost i uzroke njene evolucije. Posebno inspirativno je čitanje Darvina kao autora »isuviše modernog« za društvene naučnike, i Darvina kao antirasiste i levičara kritičnog prema viktorskom liberalizmu, te moralu belih hrišćana. Posebno »jeretička« misao je ona o uzrocima veličine čovekovog mozga i, konsekvantno, poreklu kulture (definisane kao adaptacije) – uzrok je, naime, u fluktuaciji klime u proteklih nekoliko miliona godina.

Sledeći, jednako čuveni rad »Obnavljanje ideje grupe selekcije u znanostima o ljudskom ponašanju« Davida S. Wilsona i Eliotta Sobera predstavlja pregled najrecentnije paradigme unutar naturalističkog objašnjenja čovekovog ponašanja, odnosno iscrpnu i sistematsku reviziju tzv. Williamsove revolucije u biologiji

šezdesetih godina popularisane u Dawkinsovom »Sebičnom genu«. Ova debata (o jedinici prirodne selekcije – genu, organizmu ili grupi) od značaja je za sociologe jer objašnjava kako tzv. »prosocijalna« (odnosno altruistička) ponašanja mogu biti adaptivna. Istovremeno, tzv. »hijerarhijska« teorija prirodne selekcije koju promovišu autori pruža nedvosmislene dokaze koji idu u prilog pomalo (i u sociologiji!) zaboravljenom »realističkom« pravcu prema kojem su grupe (i društvo samo) »stvarni«: bivajući nešto više od zbira pojedinaca.

Pretposlednji blok tekstova u zborniku jesu radovi posvećeni sintezi i interakciji evolucione paradigme i neobične grane matematike nazvane »teorijom igara«. Davor Pećnjak i Tomislav Janović u radu »Što leži u temeljima plastičnosti društvenog ponašanja« služeći se naučnim dostignućima spomenutih ambicioznih tradicija pokušavaju odgovoriti na pitanje iz (ne manje ambiciozno) nadenutog naslova. Posebno zanimljiv je sledeći, empirijski rad »U potrazi sa homo economicusom: bihevioralni eksperimenti u 15 malih društava«. Joseph Henrich i saradnici su sprovedi veliku multikulturnu studiju (12 zemalja, 5 kontinenata, 15 veoma različitih malih društava: lovaca-skupljača, društava sa »iskrči-i-spali« poljoprivredom, nomada-stočara, malih segmentiranih poljoprivrednika) ispitujući (i) racionalno ponašanje preko »igara« (npr. igru »ultimatum«) spomenute »teorije igara«. Ovakvi su eksperimenti do tada gotovo po pravilu bili rezervisani za studente univerziteta. Veoma značajan zaključak ove studije je sledeći: niti u jednom proučavanom društvu nije uočena ispravnost standardnog ekonomističkog modela tipično-sebičnog pojedinca ili homo economicusa. Ostali (jednako inspirativni) zaključci tiču se prilične varijabilnosti između ovih društava i činjenice da je (ekonomsko) ponašanje i stepen saradnje pojedinaca u ponuđenim idealnim modelima analogno svakodnevnim

obrascima interakcije karakterističnim za ta društva. U sledećem radu („Teorija igara i posljedice Rawlsove pogreške«), Kristijan Krkač primenjuje saznanja teorije igara na tradicionalne politikološke debate o odnosu (hobsovskog) »prirodnog stanja« i liberalne građanske države, izvlačeći provokativne zaključke o nemogućnosti čistog (hipotetičkog) društvenog ugovora i nužnosti nepravednosti društva.

U poslednjem bloku radova, filozof Michael Ruse pozabavio se evolucionom etikom izučavajući koje su mesto velikani teorije evolucije (E. Darwin, C. Darwin, H. Spencer, T.H.Huxley, J.Huxley, G.G.Simpson i savremeni teoretičari) istorijski pripisivali moralu. Zalažući se za etički skepticizam (i smatrajući moralnost adaptivnom kolektivnom iluzijom) i odsustvo etičkih kvalifikativa za/u procesu evolucije, Ruse problematizuje inkorporaciju progresizma u teoriju evolucije, jasno odvajajući spomenute divove evolucione paradigme prema ovom kriterijumu. Josip Hrgović, jedan od priređivača zbornika, autor je teksta »Znanstveni i neznanstveni činitelji sociobiološke kontroverzije«. Hrgović je prikazao snažne unutar- i izvan-naučne sukobe nastale nakon objavljivanja »Sociobiologije« E. O. Wilsona kao slučaja od izvanrednog značaja u, primera radi, disciplini sociologije nauke. Analizirajući epistemčke (naučne) i neepistemčke (ideološke) prigovore sociobiologiji, slučaj debate oko sociobiologije paradigmatki je za pitanja puno veće opštosti – odnosa između nauke i ideologije, nauke i morala i borbe za definiciju nauke same: borbe za njenu »dušu«. Nažalost, Hrgović iz inače sjajnog prikaza nije izostavio sopstvene političke poglede pogrešno pretpostavljajući da je debata o sociobiologiji (bila) moguća samo zbog postojanja liberalno-demokratskog ustrojstva³ (a ne, primera radi, činjenice da se

³ Primera radi, iako dekontekstualizovan, deo ove debate bio je prenešen u naučnim časopisima socijalističke Jugoslavije, vidi »Marksizam u svetu«,

odigravala na jednom Harvardu), i jednačeci naučnu pobedu sociobioloških ideja (pod izmenjenim imenom) sa fukujamovs-ki shvaćenim pobedničkim hodom liberalizma.

Poslednji tekst u zborniku obuhvata veoma zanimljivi intervju Roberta L. Triversa sa priređivačem Josipom Hrgovićem. U ovom intervjuu Trivers se doticao kontroverze oko sociobiologije navodeći primere gde se naučne istine do kojih se došlo sociobiološkim izučavanjima slažu sa trenutnim moralnim poretkom, govorio je i o svom angažmanu u stranci Crnih pantera, ispričao vic o postmodernističkom antropologu i kritikovao ličnost/ego Richarda Dawkinsa. Za sociologe je rekao kako ih samoobmana sprečava da uvide samoobmanu i dao je nekolicinu inspirativnih saveta mladim ljudima koji se pripremaju za poziv naučnika.

Komplementarnost društvenosti i evolucije fundamentalno je načelo koje provejava inače heterogenim radovima ovog zbornika. Iz ovih razloga, spone između sociologije i biologije (i prirodnih i društvenih nauka uopšte) temeljnije su nego što se to može učiniti⁴. Nedvosmisleno je demonstrirana snaga naučnog objašnjenja koja, pored iscrpne empirijske građe, počiva na teoriji evolucije kao temeljnom eksplanatornom okviru.

Radovi sakupljeni u ovom zborniku (i radovi ove provincijencije uopšte) demonstriraju još jednu veoma značajnu činjenicu. Oni, naime, ukazuju na neophodnost nauke indiferentne prema političkoj korektnosti (a suočavanje ovih autora/teorija sa raznolikim optužbama i (dis)kvalifikacijama usled ovakve indiferencije takođe je simptomatično). Kako priređivači napominju, roditelji ubijaju svoju decu (i obrnuto), a muškarci Vol.14, br. 9-10.

⁴ Što je, na kraju krajeva, činjenica koju su uspešno prepoznali gotovo svi osnivači evropske i američke nauke sociologije, uprkos nedostatku zadovoljavajuće eksplanatornog i heuristički plodnog teorijskog okvira (poput post-mendelovske teorije evolucije) za ovakvo teorijsko i metodološko usmerenje.

Konačno, pored (najzad!) mogućnosti istinski naučne analize ljudskog ponašanja, u igri je i potencijalno veći ulog: stvaranja snažnih temelja za definitivnu integraciju prirodnih i društvenih nauka u, prosto, nauku – gde bi odrednice »prirodno« i »društveno« ili izgubile na smislu ili ostale na nivou puke lingvističke diferencijacije.

Nezainteresovanošću prikrivajući neznanje, ne sme se biti ekskluzivistički gadljiv na modele objašnjenja čovekovog društvenog ponašanja proizašle iz svežeg čitanja teorije evolucije od šezdesetih naovamo. U ovde objavljenom intervjuu Boba Triversa, on navodi kako je razočaran sporim prodiranjem savremenih evolucionističkih ideja u društvene nauke. Ovaj vredan zbornik uvećava nadu kako će se ovaj put ubrzati. Iz ovih razloga, za svakoga zainteresovanog da društvena nauka zaista bude nauka a ne spisak lepih želja ili lepe književnosti, ovaj je zbornik nezaobilazan.